

A vezérlő fejedelem és a népi emlékezet

A Rákóczi-szabadságharc története közismert. Részleteit mind a tudomány, mind a köztudat számon tartja. Dicső jeleneteire nemcsak történeti művek emlékeznek, hanem művészi alkotások, festmények, irodalmi és zeneművek is.

De mindenek előtt őrzi a vezérlő fejedelem emlékét a népi emlékezet.

A nemesi mozgalmat tervező Rákóczi ugyanis 1703-ban egy parasztfelkelés élén találta magát. A reá váró, tekintélyesnek ígért sereg helyett

„...alig volt 200 gyalogos, rossz parasztpuskákkal felszerelve, velük 50 lovas...A nép söpredéke volt, és rablás közben tanulta meg a hadi mesterség elemeit...nem is akarta a parancsokat követni a magyar nép és a nemesség között fennálló természetes gyűlölet miatt” – hangzott a fejedelem egyáltalán nem hízelgő ítélete első katonáiról.

A kis sereg aztán hetek alatt több ezer főnyire gyarapodott. hamarosan Rákóczi mellé állt a nemesség jó része s több arisztokrata is. A résztvevők tömegét azonban továbbra is a parasztság, a „talpasok hada” alkotta.

Rákóczinak függetlenségi harcaink során hosszú idő után először sikerült egy táborba szólitania jobbagyot és nemest.

A vezérlő fejedelem emlékezetének ápolása a néphagyományban már életében, a száműzetés éveiben megkezdődött, és ezek a hagyományok apáról fiúra szálltak. A Kárpát-medence teljes területén mai napig van emlékét őrző fa, ott tartózkodásáról tanúságot tevő épület vagy hely, és természetesen kivirágoztak a népballadák, népdalok, és a mondák. Az utóbbi műfaj a leggazdagabb a Rákóczi-szabadságharc népköltészeti hagyományaiban.

Miben is különbözik a monda a népmesétől? A mese poétikusabb, a monda történelmibb, és a mondát őrző közösség erősen hiszi is a mondai cselekményt. A Rákóczi-mondák leggazdagabban a Zempléni-hegység és a szatmári falvak népének hagyományaiban őrződtek meg, és ez egyáltalán nem véletlen. A két területnek igen jelentős szerepe volt a szabadságharc éveiben. Itt még az 1950-60-as években is feljegyezték az élő hagyományokat, sőt a Rákóczi-kultusz tárgyi jeleivel is lehetett találkozni, így említenek Mogyoróskán ajtóra festett Rákóczi-képet.

Középhuta határában egy földből kiemelkedő sziklatömböt Rákóczi-képnek neveztek, ahol a hagyomány szerint a vezéreivel tanácskozott a fejedelem. Alakja azonban megjelent fafaragásokon (pásztorbotok, kupák) de még szőtteken is.

A mondai motívumok között azonban vannak olyan elemek, melyek más történelmi korok, sőt más kultúrkörök hagyományaiban is megjelennek, így: az alagúton való menekülés, az hogy Rákóczit nem fogja sem a golyó sem a kard, a fordított patkó a lovon az ellenség megtévesztésére, és Mátyás királyt (is) idézi az álruhában való igazságtevés.

Mogyoróskán jegyezték fel a következő mondát:

„Rákóczi sokszor megfordult a regéci várban, hogy a vezéreivel találkozzon, meg hogy lelkesítse a katonáit. Vót ennek a várnak egy titkos alagútja. Azon jött-ment Rákóczi. A labancok megtudták. Valaki elárulta nekik. Egyszer jön az ellenség. Rákóczi elmenekült az alagúton. A lovára a kovács fordítva verte fel a patkót. Úgyhogy amikor a labancok benyomútak az alagútba, látták hogy a nyomok a várba vezetnek, pedig Rákóczi kifelé ment. De mire rájöttek, Rákóczi már messze járt. Hiába üldözték.”

Ez a motívum már a római korból ismerős, amikor egy fordítva fölvert saru segítette a menekülést a zsidóüldözések idején.

Az ilyen széles körben ismert mondai motívumok csak úgy maradnak fenn, ha olyan személyhez kapcsolódnak, akihez érzelmileg különösképpen kötődik az emléket életben tartó közeg, a nép. A zempléni és a szatmári területeken a Rákóczi –szabadságharc olyan mély nyomokat hagyott, hogy a kuruc kor, és maga Rákóczi alakja mítosszá vált.

A nép emlékezetében Rákóczi maradt az a nagyságos fejedelem aki jobbágysorsát vállalta.

Idézzünk most irodalmi alkotást, Móra Ferenc sorait:

„Ha volt valaha szabadsághős a világon, aki semmit se nyerhetett, de mindent elveszíthetett, az ő volt. El is vesztett mindent. El a vagyonát, amely akkoriban nagyobb volt, mint a magyar királyé. Az ország egy tizede volt az övé kétszázezernél több jobbággal. Az ebek harmincadjára került, s a morzsáiból is egész sereg mágnásfamília hizott nagyra. Elveszítette a rangját. Hercege volt a szent birodalomnak, fogadott fia a császárnak, akinek nevére Leopoldnak kereszteltette az elsőszülöttjét. Több nem akart lenni, pedig lehetett volna magyar király is, lengyel király is. Lett belőle földönfutó, kegyelemkenyéren élő bujdosó, törvényben megbélyegzett hazaáruló. Osztályérdekeket se szolgált, rutén parasztok voltak az első katonái, főurak verték szét őket. Odáig jutott már a magyar jobbágy, hogy a lelke sem az övé -ezt írja ő maga a vallomásaiban. Az Esze Tamásokért fogott ő fegyvert, nem a Károlyi Sándorokért. S azokért adta oda azt is, ami többet ér kincseinél, földjeinél, várainál, minden életörömét: feleségét, gyerekeit is. A gondolat, mikor idáig ér, megdermed a lemondás ilyen emberfölötti nagysága előtt. Holott csak egy fejmozdulatába kerül, és visszakap mindent, és ülhet a császár jobbjára felől aranyban, hermelinben. És ő élete delén elment deszkát gyalulni és padot esztergálni a Marmora-tenger sivatagpartjára, ahol -ahogy Kelemen diák írja- az Úristen az ő számukra a számkivetés könnyével szózott keserű kenyeret letette.”

Mert hogyan is volt? A szabadságharcot lezáró szatmári béke nem zárta ki a kegyelmet és birtokainak visszaadását Rákóczi számára sem. Háromheti határidőt szabtak számára a hűségeskü letételére, de később ezt többször is meghosszabbították.

A két tábor főtisztjei május 1-én írták alá a megegyezés szövegét, s ezen a napon osztották ki az úti okmányokat is: a szabadságharc tisztjei, katonái, a harcok során tiszti rangot nyert parasztok elindulhattak hazafelé. A katonáskodó jobbágyok dolgával nem foglalkozott senki...

Rákóczi fejedelem és négy társa nem fogadta el a kegyelmet. És ez a szomorú életsors lett az ihletője, valamint fenntartója 300 éven át napjainkig a Rákóczi kultusznak.

Térjünk azonban vissza a kuruc mondákhoz. Ezekben hol óriás lesz, a feleségével együtt, aki „az embereket, mint mink vagyunk, a kötőjébe rakta” . A lova táltos, együtt harcol az urával, jelzi a veszélyt, meglátja a földbe ásott kincset, s repül, mint Szent László lova a hasadékon.

Regéci monda szerint „Rákóczi lova okosabb vót, mint egy ember. Rákóczinak még a gondolattját is tutta.”

Vannak aztán azok a mondatípusok, melyekben alakja összemosódik más mondai hősökkel: így együtt harcol Bogár Imrével és Rózsa Sándorral, de Csaba vezérrel is, akivel együtt jön majd le a Hadak útján az égből, vagy előtör a regéci vár alatti barlangból, ha segítségre lesz szüksége a népnek.

Mert hallhatatlanná vált, és visszatérésében hisznek a rá emlékezők. Számomra a legkedvesebb egy Arkán gyűjtött ruszin monda, mely szerint „...ha győzni fog, arany legelőt, ezüst füvet, tele kamrát, meg meleg harisnyát ad a népnek.”

A vajai várban a hagyomány szerint ma is meg van terítve számára az asztal, ott áll, úgy ahogy hagyta.

Mint említettem, a teljes Kárpát-medencében élő volt a hagyomány, így pl. Szeged környéki gyűjtésből ismert, hogy 1848-ban egy honvéd megtalálta volna Rákóczi kardját, és ez a csodás erejű fegyver levágja az ellenséget és védelmezi a hazát.

Hódmezővásárhelyen 1914-ben jegyezték föl:

„Rákóczi, mikor Törökországba szerencsésen megérkezett, nemsokára nagypecsétes levelet kapott a császártól, a levélben az volt írva, hogy jöjjön vissza az országba, megkegyelmezett neki és visszakapja a birtokait. Akkor mondta Rákóczi: csak akkor fogok majd visszamenni, mikor a szakállam annyira meg fog nőni, hogy a nyakamon háromszor tudom körülcsavarni. De ezt már Rákóczi nem érte meg.”

Az erdélyi magyarság körében maradt fenn a *Rákócziné* című ballada. Ebben a fejedelem menekülő felesége át szeretne kelni a Dunán, ám a révészek drága árat kérnek, s az asszony kincsei mellett magát is kénytelen fölkinálni. Mikor sikeresen átvitték, Rákócziné azt mondta a révészeknek, hogy fejjék meg a ménest és fürödjének meg a tejbe. A révészek megtették, és amikor beleültek a tejbe, töpörtyűvé sülték benne. Így menekült meg Rákócziné.

Már Rákóczi életében szárnyra keltek a mondák titkos visszatéréséről.

Ezeknek a mondáknak volt némi történeti alapja.

1712-ben egy felvidéki nemes asszony, Korponay Jánosné azt jelentette a császári katonai hatóságoknak, hogy az emigráns Rákóczi és Bercsényi levelezésbe fogtak magyarországi párthíveikkel, és ennek közvetítésére őt akarták rábírn.

Korponayné a leveleket Pálffy János grófnak kívánta bemutatni, azonban elterjedt a hír, hogy Rákóczi és társai kegyelmet kaptak, és útban vannak Lengyelországból hazafelé. Korponayné később azt vallotta, hogy megrémült ettől a hírtől, és a leveleket elégette, mivel úgy vélte, ha kézbesíti őket, akkor kompromittálja a címzetteket, ha nem, akkor a hazatérő fejedelem haragját vonja magára.

A hír azonban valótlan volt, Pálffy azonban erősen érdekelték Rákóczi esetleges magyarországi kapcsolatai, így elfogatta Korponaynét, aki belegabalyodott a maga szőtte hálóba. Ha elismeri, hogy a levelek ügyét maga találta ki, rágalmazásért ítélik életfogytiglanra, ő azonban csökönyösen kitartott a senki által nem látott levelek létezésé mellett, még a kínvallatások árán is. Így halálra ítélték.

Ebből a zavaros históriából kerekítette ki Jókai Mór *A lőcsei fehér asszony* történetét.

Egy másik alkalommal is felröppent a hír a fejedelem visszatéréséről, még hozzá olyan módon, hogy Rákóczi egyik vezére lesz az 1717. évi, Habsburg ellenes török hadjáratnak. Azonban ez a hír sem bizonyult igaznak.

Ezekkel a hírekkel párhuzamosan megjelentek a kalandorok is, akik ál-Rákócziként pénzt, élelmet csaltak ki a parasztoktól.

Nézzük meg a következőkben, hogyan maradt meg a vezérlő fejedelem emléke a szabadságharchoz csatlakozott nemzetiségek hagyományában.

Egy Nyitra környéki elbeszélés mondja el Esze Tamásnak, a talpasok ezredesének rejtélyes halálát:

„Amikor a sereg Nyitrán táborozott, vasárnap a kurucok istentiszteletre mentek. Az istentisztelet után két csapat egymással összeszólalkozott, a vitatkozásból verekedés, aztán olyan lövöldözés támadt, hogy csak úgy zúgott zengett a környék. Meghallja ezt Esze Tamás, fut ki a sátrából, s kezdi a verekedőket szidni, őket szétlökdösni. A többi tiszt seregbontó ágyúval a verekedők közé lövet. Egy ágyúgolyó beleszánt a tömegbe, pusztít a verekedők között számost, de ugyan elpusztítja Esze Tamást is. Tudták-e vajon, hogy ő is a tömeg közt van? Senki se tudhatja...Mikor is a holttestét megtalálták, s tömegsírba tették a talpasok sírva mondogatták: -Bár mi mind meghaltunk volna, csak az ezredes úr maradt volna élve.”

A „leghűségesebb nemzet” a ruszinok, már a Thököly-féle felkelésben is jelentős szerepet játszottak. A hagyomány szerint pedig Rákóczi volt a ruszinok utolsó gazdája. A szenvedésből jócskán kijutott nekik: a szabadságharcot megelőző években járványok tizedelték a lakosságot és az állatállományt, a Rákóczihoz elsőként csatlakozó jobbágyok jelentős része a munkácsi és a szentmiklósi uradalmához tartozó ruszin jobbágy volt.

Az állami léttel és saját történelmi múlttal nem rendelkező népcsoport sajátjaként élte meg a sorsfordító eseményeket. Emlékirataiban így ír Rákóczi:

„...amikor messziről megláttak engem, letérdeltek és orosz módra keresztet vetettek. Buzgóságukban és ragaszkodásukban nemcsak élelemmel láttak el, hanem hazaküldvén feleségüket és gyermekeiket, maguk beálltak a seregembe és többé el sem hagytak ...és kinyilatkoztatták, hogy velem akarnak élni, halni...”

A ruszin néphagyomány szerint a Máramaros megyei Úrmező határában álló hatalmas szilfa tövében költötte el a fejedelem utolsó ebédjét a Lengyelországba való bujdosás előtt. Az ott lakók itt egy keresztet emeltek, és ehhez jártak imádkozni.

És hogy a „gens fidelissima” dalaiban valóban élt a kuruc kor emléke, annak bizonyítéka egy ukrán pásztordal, melyet a Kárpátalján még a múlt század 50-es éveiben is énekeltek:

Cserez pole vereckoje
 Igye vojszko kuruckoje.
 Na peregyi kony tureckij,
 Na nyom szigyity chlopec ruszkij.
 V pravej ruci szablju gyerzsity,
 Dolu szablju krov szja cigyity.
 Nad horami vorom krajcse,
 A v dolinye nyimec placse.

A szabadságharc bukása után a fejedelem leghívebb népe osztrák földesurak uralmát nyögte: az egykor kuruc ruténektől elvették földjeiket, erdőiket, szántóikat és legelőiket. Nem csoda hát, ha ez a nép időről időre nemtetszését fejezte ki, lázadt. 1738-ban jegyezték föl, hogy a munkácsi jobbágyok, mikor arra szólították föl őket, hogy imádkozzanak a török ellen háborúzó III. Károlyért, azt mondták „inkább imádkozunk Rákócziért, mert jó urunk volt.”

A fejedelem arc képe még az első világháború előtt is számos ház falán látható volt. A viharos politikai események folytán létüket igyekezett minden hatalom (csehszlovák, majd a II. világháború után a sztálini diktatúra) figyelmen kívül hagyni, ennek ellenére is akad olyan rutén, aki állítja, hogy az ősei kurucok voltak. A Kárpátalján, ukrán és lengyel Galiciában valamint a Felvidék északkeleti részén élő ruszinok jelenleg az asszimiláció ellen küzdenek. Hogy mikor kerül végre helyére ez a kérdés?

„Bude jak Rákóczi prijde...” mondja egy 18. századi mondás. „Meglesz, amikor Rákóczi megjön...”

A kuruc énekek szerzői katonáskodó diákok, írástudó vitézek lehetnek, akiknek neve a legtöbb esetben ismeretlen, vagy vitatott. A már említett Csínom Palkó, az Erdélyi hajdútánc (Nosza hajdú, fürge varjú...kezdetű) az Őszi harmat után...18. század végi, 19. század eleji énekeskönyvekben maradtak fenn (Dávidné Sóltári, Pálóczi Horváth Ádám) de számtalan variációban éltek tovább a nép ajkán.

Már irodalmi alkotások Thaly Kálmán átköltései illetve önálló művei, így a Balogh Ádám nótája, a Fordulj kedves lovam, a most jöttem Erdélyből, stb.

A kuruc romantika népszerű műdalai a *Bathó János* szerzette *Nagymajtényi síkon letörött a zászló*, és ki ne ismerné *Andrássy Gyuláné - Dankó Pista* szerzeményét, *a Krasznahorka büszke várát...*

Maradjunk azonban a néphagyománynál.

Végezetül álljon itt az a feljegyzés, mely egy Szegeden 1849-ben történt esetről szól. Ezt bizonyos Osztróvszky József jegyezte föl, aki a szabadságharc alatt kormánybiztosként tevékenykedett.

„ Mikor Kossuth Szegedre vala menendő, egy 80 éves agg parasztgazda jelent meg ezzel a kérdéssel:

-Igaz-e uram, hogy Kossuth Szegedre jön?

-Igaz – felelém.

-Hát aztán az úr ismeri-e Kossuthot?

-Hogyne, igen jól ismerem.

Mire az öreg ama szánakozó mosollyal, mely az avatatlannal szembeni biztos tudást jellegzi, mondá:

-Deiszen uram, nem Kossuth az, aki jön, hanem Rákóczi Ferenc.

Megjegyzésemre pedig, hogy Rákóczi már 110 év előtt meghalt Törökországban, az öreg egész lényében átszellemülten viszonzá:

-De uram, nem halt meg Rákóczi. Krisztus urunkról is azt mondták, akik keresztre feszítették, hogy meghalt, pedig ma is él, és mindörökké élni fog. Rákóczi sem halhat meg, mert őt is az Isten küldötte népének, hogy azt szabadítsa meg. Mikor kibujdosott az országból, megfogadta, hogy visszajön még. Most hát eljött. Hát az urak hadd nevezzék csak Kossuthnak, de azért Rákóczi az...”